

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

2-2017
АПРЕЛЬ

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

А.Қ.ЎРИНОВ, М.М.АБДУМАННОПОВ

Интеграл оператор қатнашган дифференциал тенглама учун интеграл шартли масала 5

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

К.ОНАРҚУЛОВ, А.ЮЛДАШЕВ, Т.АЗИМОВ, Ш.ЙЎЛДОШ ҚОРИ

Висмут-сурма теллурид юпка пардаларнинг электрофизик хоссаларига технологик жараённинг таъсири..... 9

БИОЛОГИЯ, КИМЁ

Х.НИЯЗОВ, Ж.КУРБАНОВ, А.Х.ХАЙТБАЕВ, Г.И.МУХАМЕДОВ

Саноат чиқиндилари ассида интерполимер композитлар олиш 13

М.М.НУРМАТОВА, Н.ИСМОИЛОВ, Ш.Ш.ТУРҒУНБОЕВ

Катионит КУ-2-8 иштирокида 4-метилфенолни α -фенилэтилспирт билан алкиллаш 19

Ш.МУХИДИНОВА

Ташқи муҳит ва мактабгача таълим муассасалари объектларида санитар-гельминтологик текширувларнинг таҳлили 21

ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

М.ИСАҒАЛИЕВ, Г.ЮЛДАШЕВ, С.СОЛИЕВА

Бўз тупроқларда изеннинг биогеокимёвий хусусиятлари 24

Г. ЮЛДАШЕВ, Г.СОТИБОЛДИЕВА

Тупроқ ҳосил бўлишининг энергия манбалари 29

О.АБДУҒАНИЕВ, М.ДЕХҚОНБОЕВА

Геокомплексларни муҳофаза қилиш ва улардан фойдаланишнинг геоэкологик тамойиллари 34

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

М.АДҲАМОВ, С.ИСМОИЛОВА

Ўрта ёшдаги ишсиз аҳолини иш билан таъминлаш муаммолари ва ечимларига бир назар 38

А.МИРЗАЕВ, А.АСРАҚУЛОВ, С.ХАЗРАТҚУЛОВ

Иқтисодиётни тартибга солишда молиявий кўрсаткичларни баҳолаш ва уларнинг таҳлили 41

ФАЛСАҒА, СИЁСАТ, ТАРИХ

И.М.АРЗИМАТОВА, И.Э.ЭРКИНОВ

Шахс камолотида ижтимоий омилларнинг ўрни 46

А.САЛМОНОВ, Д.ЮСУПОВ

XX асрнинг 50-60 йилларида ислом муассасалари фаолиятини совет ҳокимияти томонидан чеклаш сиёсати ва унинг оқибатлари. (Фарғона вилояти мисолида) 50

А.АШИРОВ, Ҳ.РАҲМАТИЛЛАЕВ, И.АБДУҲАМИДОВ

Ўзбек халқи этнографиясини ўрганишда ўчмас из қолдирган олима 53

Б.УСМОНОВ

Фарғона водийсининг Амир Темура давлати таркибига киритилиши 56

М.ИСОМИДДИНОВ, У.МЕЛИҚЎЗИЕВ

Зарафшон воҳаси деҳқон жамоалари ва чорвадорлар маданиятларининг ўзаро алоқалари 60

УДК: 370/371.035+152.32

ШАХС КАМОЛОТИДА ИЖТИМОЙ ОМИЛЛАРНИНГ ЎРНИ

И.Арзиматова, И.Эркинов

Аннотация

Мазкур мақолада шахс камолотида ижтимоий-маънавий омилларнинг ўрни, мустақилликнинг ижтимоий-эстетик моҳияти, баркамол авлод тарбиясидаги аҳамияти масалалари ёритилган.

Аннотация

В статье рассматриваются вопросы о значении социально-духовных факторов, социально-эстетической сути независимости в воспитании гармонично развитого поколения.

Annotation

In this article the role of social-spiritual factors, in other words, some problems like the social-aesthetic gist of independence in the upbringing of perfect generation are considered.

Таянч сўз ва иборалар: шахс камолоти, ижтимоий-маънавий омиллар, баркамол авлод, фуқаролик жамияти, ижтимоий-эстетик моҳият, турмуш эстетикаси, маънавий қадриятлар.

Ключевые слова и выражения: формирование личности, социально-духовные факторы, гармонично развитое поколение, гражданское общество, социально-эстетическая суть, эстетика быта, духовные ценности.

Keys words and expressions: perfect person, social-spiritual factors, the perfect generation, citizenship society, the social-aesthetic gist, life aesthetics, spiritual values.

Республикамызда барпо этилаётган эркин фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий демократик давлатнинг фаолияти барча соҳалар ривожланишини уйғунлаштириш, иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маънавий ҳаёт яхлитлигини таъминлашда кўзга ташланади. Жамият билан шахс маданияти, уларнинг ўзаро диалектик алоқадорлигини қарор топтириш ислохотларни маънавий мустақамлашга хизмат қилмоқда. Ҳар бир давр ўзининг ижтимоий-иқтисодий, ахлоқий ва маданий манфаатларидан келиб чиқиб, шахсни муайян билимлар, тамойил ва хулқ-атвор қоидалари асосида тарбиялайди. Бу нарса миллий тараққиётнинг ўзига хос йўлидан бораётган Ўзбекистон учун ўта муҳимдир. Шахснинг камол топиши, энг аввало, унда маънавий-ахлоқий фазилатларни шакллантиришга асосланади. Баркамол шахс ижтимоий, ахлоқий масъулиятни нафақат дунёвий билимлар, шу билан бирга, гуманистик ва демократик қадриятлар, юксак эстетик идеаллар негизида яшаш ва ишлаш орқали кўникмага айлантиради.

Шахснинг бадий-эстетик фаоллигини оширишнинг ижтимоий-маънавий омиллари ҳақида сўз борганда, авваламбор, мустақилликнинг ижтимоий эстетик моҳияти, инсон эркинлиги тамойилининг кучайиши, баркамол авлод тарбияси, умуман турмушни эстетик жиҳатдан ташкил этиш тўғрисидаги

масалаларга эътибор қаратиш тақозо қилинади.

Фуқаролик жамиятининг ижтимоий-эстетик моҳияти, авваламбор, мамлакатимизда барпо этилаётган ҳуқуқий-демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг инсон манфаатлари устуворлигига асосланиши, инсонни энг олий қадрият сифатида эътироф этиш, эркин ижодий меҳнатнинг устувор ўрин эгаллаши, жамият тараққиётининг барча соҳаларини ривожлантиришда юксак маънавиятга асосланиш билан белгиланади. Бу жараённинг умумий йўналиши, шу билан бирга, маънавий-ижтимоий ва гуманистик мақсади, ахлоқий-эстетик табиати “ислохот-ислохот учун эмас, аввало, инсон учун, унинг фаровон ҳаёти учун хизмат қилиши керак” [1.106] деган концепцияда ўз ифодасини топган.

Мустақиллик шахснинг воқеликни бадий ва эстетик ўзлаштириш кўламини кенгайтди, ижодий фаоллиги, эстетик маданиятни юксалтириш учун имкониятлар яратди. Шу билан бир қаторда, бозор муносабатлари чуқурлашиш жараёнида фаолиятининг кўпгина соҳаларида эстетик дид ва маданиятининг етишмаслигини ҳам кузатиш мумкин.

Истиқлол шарофати билан маънавий қадриятлар халқимизнинг мулкига айланди, мустабид тузум шароитида маънавият хазинасидан четда қолган захираларни ҳар томонлама ўрганиш йўлга қўйилди. Бу соҳада тарихий ҳақиқатни тиклаш

И.Арзиматова – ФарДУ, фалсафа фанлари номзоди, доцент.
И.Эркинов – ФарДУ тарих йўналиши 3-курс талабаси.

учун шўро даври маданиятини, кўп асрлик маданиятимиз тарихини, шу билан бирга, коммунистик манфаатларга “ёт” ҳисобланган жаҳон ва ўзбек маданияти, фалсафаси, эстетикаси, хусусан, эстетик тарбияда миллий ва умуминсоний қадриятлар уйғунлигини тўғри баҳолаш, ўрганишни тақозо қилади.

Бу давр маънавий-маданий ҳаёти, бадиий-эстетик фаолиятида кескин бурилиш ва сифат ўзгаришлари юз берди: Амир Темур ҳақида ҳаққоний тарихий, илмий-бадиий асарлар яратилди; “Авесто”нинг 2700 йиллиги, “Алпомиш” достонининг 1000 йиллиги муносиб нишонланди; “Ўзбекистон маданияти ва санъати Форуми” жамғармаси “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати билан ҳамкорликда тасвирий ва амалий, мусиқий санъат, бадиий публицистика, журналистика, меъморчилик ва дизайн соҳаларида ёш истеъдодларнинг “Келажак овози” республика танлови мунтазам ўтказиб келинмоқда [2].

Тарихий меъморчилик иншоотлари нафақат моддий-техникавий, шу билан бирга, бадиий-эстетик жиҳатдан таъмирланмоқда, Бухоро, Самарқанд, Хива, Шахрисабз, Қўқон, Марғилон каби шаҳарлардаги тарихий-меъморий ёдгорликлар тикланмоқда, зиёратгоҳларга айлантирилмоқда. Аждодларимиз маънавий-бадиий мероси хорижлик олимлар билан ҳамкорликда тадқиқ этилмоқда; кейинги ўн йилда хорижлик мутахассисларнинг ўзбек бадиий-эстетик маданиятини ўрганишга қизиқишлари янада ортди, бу нарса, айниқса, немис санъатшуносларининг Буюк ипак йўли мавзуга бағишланган мақолалари ва бошқа олимларнинг тадқиқотларида ифодасини топди [3.6]. Халқаро мусиқавий фестивалларни ўтказиш аънамага айланди, “Шарқ тароналари”, “Бойсун баҳори”, “Илҳом-XX” ҳозирги замон бадиий-мусиқавий форумининг энг обрўли воқеаларидан бирига айланди.

Истиклол даврида шахс маънавиятини юксалтиришда унинг эстетик онги, дунёқараши ва маданиятини ривожлантиришга катта аҳамият берилганлиги бежиз эмас. Нега деганда, инсон ўз тақдири соҳибига айланди, ижтимоий фаровонлик, эркинлик ва ижодий меҳнат учун масъул ва жавобгар, шу билан бирга, сиёсий, иқтисодий, маънавий эркин фаолият юритиш кафолатига эга бўлди [4.37].

Биринчидан, инсоннинг меҳнат ва меҳнат предметларига муносабати тубдан ўзгарди, яқин ўтмишда инсон табиий моҳиятидан бутунлай бегоналаштирилган

хусусий мулкчилик руҳияти ва унга эгаллик мақоми қарор топди. Бу жараёнда эркин тадбиркорлик ва ташаббускорликнинг моддий асосини ташкил қиладиган меҳнатнинг хусусий, шу билан бирга, ижтимоий моҳияти янада ёрқинроқ намоён бўлди, тадбиркорлик жамиятимиз ҳаётида етакчи ижтимоий омилга айланди. Бугина эмас, шахс меҳнати билан хусусий ва социал жиҳатларнинг уйғунлашуви ижтимоий муносабатларга таъсир этиб қолмади, шахс тарбияси, хусусан унинг эстетик камолотида асосий воситага айланди.

Иккинчидан, ҳозирги глобаллашув шароитида табиатни муҳофаза қилиш, унинг эстетик-тарбиявий салоҳиятини сақлаб қолиш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолди. Миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида бунёд этилаётган янги жамиятимиз эстетик тарбияда табиатга гуманистик ёндашишни, унинг қонуниятларидан бохабарлик ва бойликларидан рационал фойдаланишни тақозо қилади.

Шу боис бугунги кунда бутун тарбиявий тизим, шу жумладан, эстетик тарбия, бир томондан, инсонда табиат билан эркин, яъни беғараз муносабатда бўлишни шакллантириши лозим. Бошқа томондан, глобаллашиш, индустриал ва ижтимоий-демографик жараён, шунингдек, маърифий талаб ва меъёрларга эътиборсизлик бозор иқтисодиёти шароитида табиатга эҳтиёткорлик билан муносабатда бўлиш ўта нозик маънавий масаладир.

Юқоридаги масалалар шахс тарбиясида турмуш қадриятларидан унумли фойдаланиш, шу билан бирга, турмуш эстетикасини ривожлантириш баробарида унда баркамоллик фазилатларини шакллантиришни тақозо қилади.

Турмуш эстетикаси инсоннинг кундалик ҳаётда одоб-ахлоқ, ташқи қиёфа, кийиниш маданияти, нарса-ҳодисалар ва турар-жойларга муносабатнинг асосий соҳаларидан биридир. Турли халқ, ижтимоий гуруҳ ва бошқалар турмуш маданиятининг моддий кўринишлари кишиларнинг нарса-предметлар олами, эстетик диди ва ижтимоий идеаллари ҳақидаги тасаввурлари умумийлиги ва ранг-баранглиги билан узвий боғланган. Инсон яшаш ва ижтимоий муҳити иқтисодий, ижтимоий, функционал, эстетик меъёр ва шарт-шароитларини гавдалантирадиган турмуш маданияти олами эстетик идрок этиш, унинг эстетик маданияти асосини ташкил қилади.

Турмуш эстетикаси эстетик онгда хусусийлик билан умумийлик, интуитивлик билан рационаллик, турли маданиятлар таъсири, турмуш тарзи ва усули, анъанавийлик ва янгилик, миллийлик ва умуминсонийлик, шунингдек, мода намоён бўлиши масалалари билан боғланган бўлиб, техника, экология, муҳитни жиҳозлаш, тарбия соҳасидаги эстетик жиҳатларни ифодалайди, моддий ва бадиий маданият интеграциялашувининг самарали воситаларидан ҳисобланади.

Шахс эстетик камолоти одатда унинг бадиий тарбия топганлигига боғлаб тушунтирилади, лекин бунда турмуш эстетикаси устувор ўрин тутаети. Бинобарин, турмуш шахс ҳаёти ва камолотига мунтазам даражада таъсир ўтказиб турадиган жараёндир.

Таълим-тарбия жараёнида “инсонда ҳамма нарса гўзал бўлиши керак”,- деган сўзларни эшитишга тўғри келаети. Бироқ инсон бундай мукамал эстетик фазилатга фақат умри давомидаги фаолияти натижасида эришиши мумкин, бинобарин, унинг ҳар лаҳзаси муҳит таъсирида, турмуш эстетикаси таъсирида кечаети.

Изоҳли ва фалсафий луғатларда “турмуш” тушунчаси, инсон, миллат ва халқнинг яшаш тарзи, урф-одатлар, расм-русум мажмуи, объектив реаллик, моддий, озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой, соғлиқни сақлаш, шунингдек, маънавий қадриятларга бўлган эҳтиёжларини қондиришдан иборат ижтимоий ҳаётнинг ноишлаб чиқариш соҳаси [5.404] каби маъноларни англатиши қайд этилади. Моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва ижтимоий-сиёсий амалиёт билан бир қаторда шахс тарбиясида турмушнинг таъсири ҳам муҳим омил саналади.

Бевосита турмуш таъсирида инсоннинг дунёқараши, эътиқоди, ғоявий йўналиши, ҳаётни ҳис этиши, кайфияти, диди, эмоционал фаоллиги, бошқача айтганда, ижтимоий-руҳий ҳолати қарор топади, маънавий ҳаётнинг айна шу даражасида унинг эстетик онги ривожланади. Шунинг учун меҳнат, ижтимоий-сиёсий яратувчанликка шахс ҳали тўла жалб этилмаган бошланғич палладан унинг эстетик эҳтиёжи, дид ва мўлжаллари, эстетик онги шаклланишига турмуш биринчи ва бош манбаи сифатида мазмуний йўналиш беради. Биринчи Президентимиз И.А.Каримов ёзганидек, “Боланинг онги асосан 5-7 ёшда шаклланишини инобатга оладиган бўлсак, айнан, ана шу даврда унинг қалбида оиладаги

муҳит таъсирида маънавиятнинг илк куртаклари намоён бўла бошлайди” [6.53].

Инсон бутун умри давомида бу қобилиятни сақлаб қолишга интилади, ўз навбатида турмуш, бир томондан, шахс эстетик эҳтиёжларини қондиришга, бошқа томондан, уни ҳар жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, ривожлантиришга ўз таъсирини кўрсатиб туради. Масалан, замонавий модани олиб кўрайлик. Мода аксарият ҳолларда инсон эстетик эҳтиёжларини бутунлай ўзгартириб юбориши, унинг эстетик онги ва эстетик маданияти тадрижий тараққиёти тақомилида жиддий роль ўйнаши мумкин. Шу боис турмуш эстетикаси шахс маданиятини шакллантиришда асосий ижтимоий манба ва омил бўлиб хизмат қилади.

Инсон фаолиятининг барча шакл ва маҳсулотларига эстетик салоҳият хос бўлганлиги боис турмуш унинг эстетик гавдаланишини мазмундор қилади ва ранг-баранглаштиради.

Турмушнинг ижтимоий-эстетик моҳиятини таҳлил қилиш уч нарсага эътибор бериши тақозо қилади. Булар унинг инсон ҳаёт кечирадиган қуршовидаги ранг-баранг предметлар олами; инсоннинг бошқалар билан мулоқотда ўзлигини намоён қилиш ҳолатлари; инсоний муносабатларнинг одоб-ахлоқда акс этиш имконияти ва хусусиятлари.

Муайян эстетик салоҳиятга эга бу жиҳатлар, бир томондан, шахс эстетик маданиятнинг умумий даражасини ифодалайди, бошқа томондан, унинг онг-шуурига эстетик маданият кўникмаларини сингдириш воситалари сифатида аҳамият касб этади.

Бу жиҳатлар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, биринчи навбатда инсоннинг турли нарса-ҳодисалар билан қамраб олинган муҳитда умр кечириш масаласи билан боғлангандир. Булар, авваламбор, “анъаналар, ижтимоий муносабатлар, маърифий, диний ва эстетик шаклларнинг хусусий унсурлари” [7.5] сифатида аҳамият касб этадиган кийим-кечаклар; турмушнинг техникавий-маданий воситалари (ранг-баранг информацион, радио-телевизион аппаратлар, тикув ва кир ювиш машиналари, дурадгорлик қуроллари ва ҳ.к.); меъморчилик санъати билан алоқадор мебель маҳсулотлари, предметлари ва уларнинг бой заҳирасидан ташкил топади.

Предметли маконий муҳит тушунчасини англатувчи нарсалар олами бағоят ранг-баранг бўлиб, кенг маънода инсон ҳаёт

кечиришида зарурий моддий ҳамда эстетик эҳтиёжларни қондиришга хизмат қиладиган ранг-баранг иншоотлар, интерьерлар, бинолар, қурилмалар, ҳайкаллар, амалий санъат асарлари, шунингдек, кўчалар, майдонлар, йўллар, боғ-роғлар, шахарлар, бугина эмас, “кичик шакллар меъморчилиги” аталган кўчма дўконлар, ёритгич устунлари, рекламали кўргазмалар, инсон ҳаракатлини таъминлайдиган автомобиллар, трамвайлар, ер усти ва ер ости поездлари, самолётлар, денгиз кемалари ва минглаб-минглаб бошқа нарса-ҳодисалар йиғиндисидан иборатдир. Нарсаларнинг бу олами шахарлар, бинолар, хонадонларда предметли-мақоний муҳитни ташкил қилиб, инсон яратган муҳит, табиий ва сунъий муҳит, муҳитдан ўрин олган санъат предметлари (унинг меъморчилик, ҳайкалтарошлик, тасвирий санъат, амалий-декоратив санъат, дизайн ва бошқа турлари) ҳамда уларни вужудга келтирган предметлар ўртасида ўзаро алоқадорликни амалга оширади [8.7], улар бағрида яшовчи инсонга бевосита ва билвосита таъсир кўрсатади. Бугина эмас, маданият тараққиётида улар бадиий-ижодий жараёнга сафарбар этилиб, моддий фойдали эмас, бадиий-эстетик функцияларни адо этади.

Бу ўринда амалий санъат, меъморчилик ва дизайннинг шахсга эстетик таъсирини алоҳида таъкидлаш жоиз. Нарсалар инсон эҳтиёжларини мутлоқ қондира олмас-да, бироқ фаолиятни эркин ва муваффақиятли ташкиллашда қулай руҳий муҳит яратишга имкон яратади.

Меъморчилик эстетикаси
тадқиқотчиларидан бири А.П.Мардернинг

ёзишича, “Ривожланган ҳозирги жамиятда объектив олам фақат физикавий, кимёвий ва бошқа хоссалар билан эмас, шу билан бирга, эстетик хусусиятлар ва унга муносабатлар йиғиндисидан сифатида ҳам инсон маънавий ва моддий ҳаёти, ахлоқ-одобига эмоционал тус берадиган эстетик реаллик бўлиб намоён бўлади” [9.15].

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бугунги кунда баркамол авлодни тарбиялашда унинг ақлий, ахлоқий, эстетик ва жисмоний жиҳатларини янада такомиллаштириш, бунда, албатта, шахс камолотида ижтимоий омилларнинг ўрни ва аҳамияти катталигига алоҳида эътибор беришимиз лозим.

Хулоса ўрнида айтадиган бўлсак, соғлом эстетик диднинг шаклланиши асосида шахсда ҳаётга соф маънавий туйғулар, яратувчан салоҳият кучаяди, табиатга, жамиятга, оила ва одамларга муносабатда ахлоқий-эстетик меъёрлар устувор бўлади. Гўзаллик тўғрисидаги тасавурларни моддийлаштиришга эҳтиёжнинг ортиши билан инсон маънавияти ривожланади, руҳияти ва дунёқарашида инсонпарварлик тушунчалари шаклланади. Ҳар қандай фаолият соҳасига мақсадга мувофиқ тарзда ижодийликни сингдиришга интилиш пайдо бўлади. Маънавият хазинасини бойитиш учун шахсда миллий ва умуминсоний эстетик мерос, қадриятларга ҳурмат-эҳтиром, маънавий-эстетик бойликлар яратишга масъулият ҳисси ортади. Шахсда ривож топган эстетик маданият, ижодкорлик қобилияти мустақил дунёқараш ва эркин тафаккур шаклланишига жиддий таъсир кўрсатади.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юсак маънавият - енгилмас куч. – Т.: Маънавият, 2008.
2. Комилова Х. Танлов истеъдодларни кашф этади // Халқ сўзи. – 2008.- 17 окт.
3. Гюль Э.Диалог культур в искусстве Узбекистана. – Т.: Издательство PRINT-S “MirINFORM”, 2005.
4. Маҳмудов Т. Мустиқиллик ва маънавият. – Т.: Шарқ, 2001.
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати.4 т. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2008. - 199-200 б.; Фалсафа.Қомусий луғат. – Т.: Шарқ, 2004.
6. Содиқова Н.Ўзбек миллий кийимлари. XIX-XX асрлар. – Т.: Шарқ, 2003.
7. Черепихина А.Н. Эстетика современной мебели. – М.: Лесная промышленность, 1988.
8. Мардер А.П. Эстетика архитектуры. – М.: Стройиздат, 1988.

(Тақризчи: Т.Абдуллаев, фалсафа фанлари доктори, профессор).